

Verschuivingen in de partijkeuze

Een vergelijking van de uitslagen
van de gemeenteraadsverkiezingen 1964
en de parlementaire verkiezingen 1965.

---

door Gerrit VAN DE PUT,

Assistent aan het Centrum voor Politieke Studiën,
Universiteit Leuven.

1.1. Probleemstelling.

Meer dan eens blijken leidende politici in België de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen in het licht van de nationale politiek te beschouwen. Zij hangen de stelling aan dat de stembusresultaten bij de gemeenteraadsverkiezingen, althans zeker in de grotere gemeenten, meer en meer door de constellatie in de landspolitiek beheerst worden (1).

Is het werkelijk zo dat de gemeenteraadsverkiezingen oriënterend zijn voor de nationale politieke situatie? Kan men uit de resultaten van deze verkiezingen besluiten trekken alsof het nationale verkiezingen waren? Laten gemeenteraadsverkiezingen zich wel vergelijken met parlementaire verkiezingen?

Gemeenteraadsverkiezingen refereren uiteraard naar de politieke eenheid die wij gemeente noemen. Deze eenheid bezit een eigen realiteit, de plaatselijke gemeenschap waarin zich een eigen politiek proces met eigen politieke structuren ontwikkelt. Gemeenteraadsverkiezingen nu dienen om de in de gemeente woonachtige kiezers de gelegenheid te geven zich uit te spreken over de samenstelling van een gemeenteraad die voor een bepaalde tijd in die wel bepaalde gemeente het politiek beleid zal voeren.

Parlementaire verkiezingen daarentegen overschrijden de grenzen van de gemeenten en richten zich op de nationale gemeenschap. De stemgerechtigde burgers worden uit hun lokaal watertje gehaald en uitgenodigd zich

---

(1) Zie de verklaring van F. Van der ELST in *de Volksunie*, 17 oktober 1964, blz. 10, alsook van P. Vanden BOEYNANTS, in de *Gazet van Antwerpen*, 12 oktober 1964, blz. 8.

op het nationaal politiek toneel te richten. De regering en het parlement, dat door hun toedoen tot stand komt, krijgen met een andere politieke realiteit te maken dan de gemeenteraad in zijn gemeente.

Nu is het wel zo dat de gemeente als onderdeel van het nationaal politiek bestel geen geïsoleerd bestaan kan leiden. Zij is een afhankelijk onderdeel van de organisatie van het nationaal bestuursapparaat. Door deze betrokkenheid ondergaat haar bestaanssituatie de invloed van het bredere nationale politieke kader waarin zij is ingebed. Conflicten en spanningen kunnen zich zodanig verbreiden dat zij vanuit het gemeentelijke tot het nationale vlak en omgekeerd doordringen. Bovendien vervullen de deelnemers aan het nationaal politiek proces, o.a. politieke partijen, drukkingsgroepen, politieke leiders, vaak ook een rol in het lokale politieke proces zodat er zich een innige vervlechting kan voordoen tussen het nationaal en lokaal politiek bestel.

Met het bovenstaande voor ogen, zullen we in dit artikel door vergelijking van de uitslagen voor de gemeenteraadsverkiezingen 1964 en de parlementaire verkiezingen 1965 pogen te ontdekken welke overeenkomsten en afwijkingen er tussen het stembusgedrag van de kiezers in de resp. kiessituaties bestaan. Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat mogelijke conclusies omtrent verschillen en overeenkomsten alleen de onderzochte verkiezingen betreffen. De beperking tot deze twee verkiezingen laat geenszins toe besluiten te veralgemenen. Juist de korte opeenvolging van deze gemeenteraads- en parlementaire verkiezingen is al een bijzondere situatie die wel eens van groot belang kan zijn voor de resultaten van de vergelijkingen.

2.1. Benadering van het probleem.

Bij de benadering van het gestelde probleem was een eerste moeilijkheid die zich voordeed: wat dient er vergeleken te worden, welke eenheden moeten er tegenover elkaar gesteld worden?

Het is een grote handicap in het onderzoek van de stembusuitslagen dat voor de belgische parlementaire verkiezingen het kieskanton de kleinste eenheid is waarop de uitslagen beschikbaar zijn. Officiële cijfers op gemeentelijk vlak ontbreken. Anderzijds bestaan er voor de gemeenteraadsverkiezingen slechts uitslagen op het gemeentelijk vlak. Indien men resultaten van beide verkiezingen zinvol wil vergelijken, is er geen andere weg dan de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen op het vlak van het kieskanton, arrondissement of provincie te ordenen. Aldus worden in al de gemeenten die in één kieskanton, arrondissement of provincie vallen, de verkiezingsresultaten per partij opgeteld.

Voor de vergelijking van de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen 1964 en wetgevende verkiezingen 1965 op nationaal en provinciaal vlak hebben we ons voor de wetgevende verkiezingen gebaseerd op de officiële uitslagen van de parlementsverkiezingen 1965 van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Anderzijds hebben we voor de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen de cijfers die E.C. Klein in zijn Essai heeft berekend, omgezet in percentages (2). Hierbij nemen we ook heel nadrukkelijk zijn waarschuwing over, dat zijn cijfers slechts benaderingen zijn : « tous les chiffres cités ne sont que des approximations des ordres de grandeur » (3).

De verkiezingsuitslagen waarop E.C. Klein zich in zijn Essai baseert zijn de complete resultaten van het ministerie van Binnenlandse Zaken voor alle gemeenten boven de 10.000 inwoners.

De reden waarom wij dit basismateriaal in onze analyse gebruiken, is voornamelijk gelegen in het feit dat er momenteel geen ander en beter materiaal voorhanden is. Vervolgens dient erop gewezen te worden dat door de keuze van de gemeenten boven de 10.000 inwoners geenszins een uitgebalanceerde steekproef wordt nagestreefd. Ieder die op de hoogte is van de gemeentespreiding volgens categorieën en van de bevolkingsspreiding over de gemeenten, weet dat 92,8 % van de gemeenten zich onder de grens van de 10.000 inwoners bevinden, met ongeveer 50 % van de totale belgische bevolking. Wegens het feit dat de CVP/PSC op het platteland een relatief grotere aanhang heeft dan in de steden en de socialistische partij zich in een tegenovergestelde situatie bevindt, is door de keuze van het genoemde materiaal de ene partij licht onder- en de andere licht oververtegenwoordigd. In de beoordeling van de resultaten dient daarmee terdege rekening gehouden.

Voor de vergelijking van de uitslagen van vermelde verkiezingen op *kantonnaal* vlak stelden de uitslagen van de wetgevende verkiezingen 1965 geen problemen ; daarvoor werd eveneens op de officiële uitslagen van de parlementsverkiezingen 1965 een beroep gedaan.

Wat betreft de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen werden we wegens het grote aantal en wegens het aantal onbruikbare kantons gedwongen een keuze te doen uit de kieskantons (4).

Er werd vooropgesteld dat alleen de kieskantons met maximum vier gemeenten in aanmerking kwamen voor de vergelijking (5). Door deze

(2) KLEIN E.C., *Essai d'interprétation du résultat des élections communales du 11 octobre 1964*, blz. 38-47.

(3) *Idem.*, blz. 1.

(4) Kieskantons waaronder gemeenten-zonder-verkiezingen 1964 vielen, werden uitgeschakeld als vergelijkingsmateriaal.

(5) Zie de bijdrage : De politieke participatie aan de gemeenteraadsverkiezingen.

STAAT I

De aan de gemeenteraadsverkiezingen 1964 deelnemende politieke partijen
en groeperingen in kieskantons met minder dan vier gemeenten

Kantons met 4 en minder gemeenten	CVP PSC	BSP PSB	PVV PLP	VU	FW	CPB-PCB PCP-PCW	Coalitie	Gem. bel.	Volksbel.	Plaatselijke lijsten	Aantal deelnemende partijen
1. Kanton Berchem	x	x	x	x		x				Vooruitstr. Lib. B. (PVV)	6
Mortsel	x	x	x	x				x		Kath. Vrij Mortsel (CVP)	6
Wilrijk	x	x	x	x		x					5
2. Kanton Borgerhout		x	x			x	CVP + VU			Zonder kleur (2)	6
Deurne	x	x	x	x		x					5
Merksem	x	x	x	x		x		x (CVP)			6
3. Kanton Lier	x	x	x	x						Kath. Partij (CVP)	4
Berlaar	x	x							x		4
Kessel		x	x					Chr. G.B. (CVP)	Vi. Volksb. (VU)		4
4. Brussel Brussel	x	x	x			x x (PCP)				Brusselse belangen (VU) Rass. nation. Union francoph. Parti indép.	9
5. Kanton St. Gilles	x	x	x			x x (PCP)				Union francoph.	6
6. Kanton Moorsele		x						x (CVP)		Chr. werkl. partij (CVP)	3
Gullegem		x							x	Chr. werkl. partij (CVP)	3
Heule		x						Kath. G.B. (CVP)		ACW (CVP)	3

Kantons met 4 en minder gemeenten	CVP PSC	BSP PSB	PVV PLP	VU	FW	CPB-PCB PCP-PCW	Coali- tie	Gem. bel.	Volks- bel.	Plaatselijke lijsten	Aantal deelnemende partijen
7. Kanton Ardoois	x	x						x (BSP)			3
Lichtervelde		x						x (CVP)		Burgergilde (CVP)	3
8. Kanton Ruiselede										Verstraaten (CVP)	3
Wingene								Kr. Vl. G.B. (CVP)		Potterie (CVP)	3
								Kath. G.B. (CVP)		Van Acker (BSP)	2
9. Kanton Ronse										Van den Bossche (PVV)	4
Kwaremont										Piessevaux (CVP)	4
Ruien	x	x	x							Vanderhaegen (BSP)	4
10. Kanton Waarschoot			x							Hantson	2
Oostwinkel								VI. G.B. (VU)		Spileers	2
Seidingen	x									Cosijns	4
11. Kanton St. Niklaas	x	x	x	x						Bohez	4
Belsele	x	x								De Volkswil (CVP)	4
Sinaai		x								De katholiek (CVP)	4
										Lijst Matthijs (CVP)	3
										Lijst Van Haele	3
										Lijst Musschoot	2
										ABS (BSP)	2
										Baelens	4
										Van Belleghem	4
										De Katholiek (CVP)	2

Kantons met 4 en minder gemeenten	CVP PSC	BSP PSB	PVV PLP	VU	FW	CPB-PCB PCP-PCW	Coalitie	Gem. bel.	Volksbel.	Plaatselijke lijsten	Aantal deelnemende partijen
12. Kanton Lokeren	x	x	x	x		x				Vermeulen Arens (z. kl.)	5
Daknam											2
Eksaarde	x	x	x								3
13. Kanton Hamme	x	x	x								3
Moerzeke	x	x						x			3
Waasmunster	x	x						x			
14. Kanton Vloesberg	x	x	x							Lib+ Soc.	3
Ellezelles	x					x					3
Wodecq	x	x	x								3
15. Kanton Jumet	x	x	x		x	x				R.D. Wallon Parti national	5
Roux	x	x	x			x (PCW)					6
16. Kanton Luik	x	x	x		x	x x (PCW)				Parti Vital Social Parti des salariés Soc. Indép. Dém. Chrét. (PSC)	10
17. Kanton Herstal	x	x	x			x x (PCW)					5
Vottem	x	x	x			x					4
Wandre		x	x			x		x			4
18. Kanton Antwerpen	x	x	x	x		x				Zonder kleur	6
Burcht	x	x		x		x					4
Hoboken	x	x	x	x		x					5
Zwijndrecht	x	x								Lijst Van Bogaert	3

Kantons met 4 en minder gemeenten	CVP PSC	BSP PSB	PVV PLP	VU	FW	CPB-PCB PCP-PCW	Coalitie	Gem. bel.	Volksbel.	Plaatselijke lijsten	Aantal deelnemende partijen
19. Kanton St. Jans Molenbeek	x	x	x	x		x x					6
Ganshoren	x	x	x			(PCP)		x			4
Jette	x	x	x								3
Koekelberg	x	x	x			x				Union francophone	5
20. Kanton Torhout	x	x	x						x (VU)		4
Aartrijke										Lijst Ampe (CVP)	3
										Lijst Ingelbrecht	3
										Lijst Tylleman	4
Ruddervoorde	x	x						x		Volks-en Gem. Bel.	4
Veldegem		x						x		Krist. Soc. Standen (CVP)	3
21. Kanton Meulebeke	x	x						x			3
Aarsele								Kath. G.B. (CVP)			2
								Kath. G.B. (CVP)			2
Kanegem								x			2
								x			2
Dentergem										Nachtergaele (CVP)	3
										Van de Castele (CVP)	3
										Catteeuw	3
22. Kanton Wervik	x	x								Lijst de Geest (PVV)	3
Celuwe	x	x									2
Hollebeke	x	x									2
Zandvoorde										Brel	3
										Pauwels	3
										Vandeputte	3
23. Kanton Assenede	x	x									2
Ertvelde	x	x						x			3
Zelzate	x	x									2
	x	x	x								3

Kantons met 4 en minder gemeenten	CVP PSC	BSP PSB	PVV PLP	VU	FW	CPB-PCB PCP-PCW	Coali- tie	Gem. bel.	Volks. bel.	Plaatselijke lijsten	Aantal deelne- mende partijen
24. Kanton Evergem	x	x	x					x			4
St. Amandsberg	x	x	x						x		4
Oostakker	x	x						x			3
Wondelgem	x	x	x								3
25. Kanton Ledeberg	x	x	x								3
Destelbergen	x	x	x							Lijst v.d. burgem. Willieme (CVP)	5
										Alleenstaande Byosiere	3
Gentbrugge	x	x	x							Burick	3
Heusden										{ Van Tieghem de t. Berghe (CVP)	
26. Kanton Moeskroen	x	x	x			x				P.E.B. P.C.I.	6
Dottenijs	x	x				x		x			4
Herseaux	x	x				x					3
Luinge	x							x			2
27. Kanton Grivegnée		x				x	PLP + PSC				3
Angleur	x	x	x			x					4
Bressous	x	x	x			x x (PCW)				Soc. Indép. (BSP)	6
Jupille s/Meuse		x				x				Rénovation jupilloise	3
28. Kanton Dison	x	x	x			x		x			5
Andrimont	x	x				x		x		Trav. Chrét. (PSC)	5
Grand-Rechain		x						x			2
Petit-Rechain		x						x (PSC)			3
								x (PSC)			

keuze werd het aantal kieskantons beperkt tot 28 op de 212, met samen een totaal van 86 gemeenten. Met deze kieskantons werden 15 op de 30 kiesarrondissementen bereikt.

De kieskantons die voor de vergelijking van de genoemde verkiezingen gekozen zijn, zijn de volgende (6) : Berchem (Ant.), Borgerhout (Antw.), Antwerpen (Antw.), Lier (Mech.), Brussel (Bruss.), St-Gilles (Bruss.), St-Jans-Molenbeek (Bruss.), Moorsele (Kort.), Ardoorie (Roes.), Ruiselede (Tielt), Meulebeke (Tielt), Ronse (Oud.), Waarschoot (Gent), Evergem (Gent), Ledeberg (Gent), Assenede (Eeklo), Wervik (Iep.), Torhout (Brug.), St-Niklaas (St-Nik.), Lokeren (St-Nik.), Hamme (Dend.), Luik (Luik), Herstal (Luik), Grivegnée (Luik), Jumet (Charl.), Dison (Verviers), Vloesberg (Ath), Moeskroen (Moesk.).

Vervolgens werden deze kieskantons op basis van een als relevant geldend criterium, de graad van verstedelijking, in categorieën ingedeeld naar de typologie van W. Van Waelvelde en H. Van Der Haegen (7). De inpassing in deze categorieën is slechts benaderend.

Niveau steden en stedelijke agglomeraties (C) :

(C3) Grote agglomeraties : Antwerpen, Borgerhout, Berchem, Brussel, Saint-Gilles, Sint-Jans-Molenbeek, Luik, Herstal, Grivegnée.

(C2) Regionale steden : Ledeberg, Evergem, Jumet.

(C1) Gewone steden : Sint-Niklaas, Ronse.

Niveau verstedelijkte gemeenten (B) :

(B3) Gemengde verstedelijkte gemeenten : Moeskroen, Lier, Lokeren, Hamme, Dison.

(B2) Kleine industrie centra : Torhout, Assenede.

(B1) Verstedelijkte woongemeenten : Moorsele, Ardoorie, Meulebeke, Waarschoot, Wervik.

Niveau plattelandsgemeenten (A) :

(A3) Gemengde plattelandsgemeenten : Vloesberg.

(A2) Gemeenten met agrarisch karakter : Ruiselede.

Volgens deze indeling zullen de op de politieke partijen uitgebrachte percentages in de wetgevende verkiezingen 1965 en gemeenteraadsverkiezingen 1964 gerangschikt en vergeleken worden. Daaruit zal dan blijken welke verschuivingen zich in de partijkeuze hebben voorgedaan.

(6) Tussen haakjes zijn de arrondissementen vermeld waaronder zij ressorteren.

(7) VAN WAEVELDE W., VAN DER HAEGEN H., « Typologie van de Belgische gemeenten naar graad van verstedelijking op 31 december 1961, in *Statistische studiën*, 1968, nr 17, 68 blz.

Met het oog hierop dient echter het stramien van de politieke partijen en groeperingen in de kieskantons voor beide verkiezingen zo uniform mogelijk te zijn. De aanwezige partijen en lijsten zullen derhalve gegroepeerd worden rond de nationale partijen waarbij zij het dichtst aanleunen. Aldus onderscheiden we in Vlaanderen voor de politieke partijstructuur : CVP, BSP, PVV, VU, CPB en overige ; in Wallonië : PSC, PSB, PLP, franstalige lijsten, PCB, en overige.

3.1. Politieke partijen en groeperingen.

Komen bij de parlementaire verkiezingen vooral de nationaal bekende politieke partijen in het strijdperk, bij de gemeenteraadsverkiezingen doet zich het verschijnsel voor, dat behalve de algemeen bekende politieke groeperingen, welke meestal afzonderlijk en ook wel in een coalitie en vaak ook niet als zodanig optreden, talrijke plaatselijke lijsten welke bepaalde lokale doeleinden nastreven, hetzij afzonderlijk, hetzij in samenwerking, aan de verkiezingen deelnemen. Het is niet onze bedoeling om in een kort bestek veel bijzonderheden omtrent aantal, omvang en inhoud te geven, vooral niet omdat gelijknamige groepen in de verschillende gemeenten lang niet altijd dezelfde kleur dekken of dezelfde doeleinden nastreven.

Overigens heeft W. Dewachter in zijn artikel over gemeenteraadsverkiezingen en verstedelijking voor onze opzet reeds voldoende uitgeweid over de politieke partijstructuur bij de gemeenteraadsverkiezingen 1964. Alleen willen wij nogmaals wijzen op de grote moeilijkheden die aan de identificatie van de lijsten bij de studie van de gemeenteraadsverkiezingen vastzitten. Het is geen gemakkelijke taak te achterhalen welke politieke tendenzen of kleur achter die grote verscheidenheid van plaatselijke lijsten verborgen zitten. Om een inzicht te krijgen in deze grote verscheidenheid hebben wij een staat opgemaakt met alle aan de gemeenteraadsverkiezingen 1964 deelnemende politieke lijsten in kieskantons met vier en minder gemeenten (8).

Achter de plaatselijke lijsten zijn alleen daar de namen van de meest verwante politieke partijen geplaatst waarover wij zekerheid hadden. Wanneer later gesproken zal worden over gegroepeerde lijsten betekent dit, dat de plaatselijke lijsten bij de aanverwante politieke partijen gevoegd worden. Hiermee wordt niet beweerd dat zij ook deze partij vertegenwoordigen.

---

(8) Zie Staat 1.

Wegens het feit dat bij de gemeenteraadsverkiezingen allerlei plaatselijke factoren in het geding zijn, dient men zeer voorzichtig te zijn in de vergelijking met het resultaat van de parlementsverkiezingen. Tegenover de nationale lijsten van de wetgevende verkiezingen staan in een aantal kantons een reeks plaatselijke lijsten van de gemeenteraadsverkiezingen waardoor een heel verwrongen beeld in de vergelijking naar voren treedt, vooral daar waar de lijsten niet gegroeped worden.

Bij de telling van de bij de gemeenteraadsverkiezingen aanwezige politieke partijen en groeperingen komen er in de uitgekozen kieskantons, behalve de algemeen bekende lijsten van de CVP, BSP, PVV, VU, CPB, of coalitie tussen deze (3x), 111 plaatselijke lijsten voor tegenover 22, of 56 als men alle dubbele meetelt, in de parlementsverkiezingen. Onder deze plaatselijke lijsten worden dan gerekend : P.C. Peking, Waalse communisten, Front Wallon, Gemeentebelangen, Volksbelangen en overige plaatselijke lijsten waaronder vooral veel naam-lijsten voorkomen.

Wanneer in vermelde kieskantons het aantal deelnemende nationale en plaatselijke lijsten naar de graad van verstedelijking gerangschikt worden, valt er, afgezien van een aantal uitzonderingen, een daling van het aantal nationale partijen waar te nemen gaande van het niveau van de grote agglomeraties naar dat van het platteland, tegelijk met een lichte stijging van het aantal lokale lijsten in dezelfde richting. In de categorie grote agglomeraties hebben Luik en Brussel een tamelijk groot aantal plaatselijke lijsten, vooral als men in het oog houdt dat deze kieskantons in tegenstelling tot de meeste andere, slechts uit één gemeente bestaan.

1.2. Landelijke en provinciale resultaten van de gemeenteraadsverkiezingen 1964 en de parlementaire verkiezingen 1965 (9).

Bij vergelijking van de gemeenteraadsverkiezingen 1964 en de parlementaire verkiezingen 1965 blijken een aantal groeperingen verlies en een aantal andere winst te hebben geboekt (10).

Verlies is geleden door de CVP/PSC (4,95 %) en de groep overige partijen (6,50 %). Terwijl de BSP/PSB stabiel is gebleven (+ 0,07 %), hebben de PVV/PLP (3,68 %) en de Volksunie (3,43 %) de grootste winst behaald, gevolgd door de communisten (2,28 %) en de franstalige lijsten (1,99 %).

Deze winst- en verliespercentages liggen echter zeer verschillend over de negen provincies verspreid. Behalve in Limburg (+ 9,74 %) heeft de

(9) Evenals KLEIN E.C. wijzen we nogmaals op de benaderende cijfers van de gemeenteraadsverkiezingen 1964, zie : « Essai d'interprétation », a.w., blz. 10.

(10) Zie Staat 2.

CVP in Vlaanderen grote verliezen geleden. Het grootste verlies werd geboekt in Oost-Vlaanderen (7,74 %), het kleinste in Antwerpen (5,39 %). In Brabant werd eveneens een negatief percentage genoteerd (6,11 %). Voor de PSC zien we een gemengde situatie in Wallonië: een min of meer kleine winst in Luik (1,73 %) en Luxemburg (3,18 %) en een groot verlies in Namen (10,33 %) en Henegouwen (9,79 %).

Voor de BPS/PSB noteren we voor Vlaanderen een klein verlies in Antwerpen (1,02 %), alsook in Brabant (2,38 %). Voor de overige vlaamse provincies laten de resultaten een tamelijk grote winst zien, met als hoogste top West-Vlaanderen (7,20 %) en als laagste punt Limburg (4,58 %). In Wallonië lijdt de PSB afgezien van de kleine winst in Luxemburg (2,50 %) en Namen (0,86 %), nogal verlies in Luik (4,93 %) en Henegouwen (7,33 %).

De PVV/PLP boekt winst over de hele lijn, zowel in Vlaanderen als in Wallonië. Het hoogtepunt in Wallonië ligt echter hoger dan dat in Vlaanderen: Luik (10,75 %), voor Vlaanderen: Limburg (5,74 %). De kleinste winst behaalt de partij in Brabant (0,82 %) en in Oost-Vlaanderen (0,93 %), terwijl Namen in Wallonië nog altijd een redelijke winst oplevert (3,72 %).

De Volksunie komt in alle Vlaamse provincies als winnende partij te voorschijn. Als hoogtepunten gelden de percentages van Oost- en West-Vlaanderen (resp. 9,30 % en 9,86 %). Limburg blijkt het zwakste winstgebied te zijn (0,85 %).

Franstalige lijsten komen slechts in drie provincies op, waar zij gezamenlijk een niet onaanzienlijke winst behalen, in Brabant (5,24 %), Luik (4,29 %) en Henegouwen (3,46 %).

Uitgezonderd in Limburg en Luxemburg waar zij zich niet aanbieden, boeken de communisten in alle provincies winst. Deze winsten lopen in Vlaanderen van 0,73 % (Antwerpen) tot 1,85 % (Brabant), terwijl zij in Wallonië duidelijk hoger oplopen, 3,44 % (Luik) tot 8,26 % (Namen).

De groep overige partijen zien hun gezamenlijk percentage, behalve in Antwerpen (+ 1,41 %) en Henegouwen (+ 1,84 %), overal aanzienlijk dalen tot zelfs — 20,91 % in Limburg. Dit is grotendeels te verklaren uit het feit dat het aantal lokale politieke groeperingen hetwelk bij de parlementsverkiezingen optreedt, aanzienlijk kleiner is dan dat van de gemeenteraadsverkiezingen.

2.2. Partijkeuze-verschuiving op landelijk en provinciaal vlak.

Indien we de groep overige partijen terzijde laten als een mengsel van voornamelijk CVP/PSC-, BSP/PSB en VU-lijsten, zien we in de vergelijking

gemeenteraadsverkiezingen 1964 en de wetgevende verkiezingen 1965 op landelijk vlak, enerzijds een verschuiving vanuit het midden-rechts (CVP/PSC, — 4,95 %), zowel naar rechts (PVV/PLP, VU en franstalige lijsten, samen + 9,10 %) als naar links (communisten, + 2,28 %), terwijl de socialistische partij min of meer op haar plaats blijft (+ 0,07 %).

Deze middelpuntvliedende beweging wordt evenwel niet voor alle provincies in onze cijfers waargenomen.

In Vlaanderen constateren we voor Antwerpen en Brabant een verschuiving die zowel van midden-rechts (CVP) als van midden-links vooral naar rechts uitgaat. In deze provincies heeft de CVP/PSC grote verliezen geleden (resp. 5,39 % en 6,11 %), die voornamelijk aan de PVV/PLP (1,61 % en 0,82 %), VU (2,66 % en 2,39 %), en de franstalige lijsten (Brabant 5,24 %) ten goede komen.

Dezelfde grote verliezen loopt de CVP op in Oost- en West-Vlaanderen (5,20 % en 7,74 %) waarbij vooral de VU en de BSP met de winst gaan lopen. Zoals gezegd behaalt de PVV in Vlaanderen niet zo'n grote winsten als in Wallonië (uitgezonderd Limburg, 5,74 %), omdat zij daar een geduchte rivaal heeft in de VU. Aanzienlijk afwijkend behaalt de BSP grote winst in Oost- en West-Vlaanderen (resp. 7,20 % en 5,80 %). In deze provincies blijkt enkel midden-rechts afgetakeld te worden.

Voor Limburg krijgen we een zeer verwrongen situatie die vooral haar oorzaak vindt in de afneming van het percentage van de categorie overige partijen (— 20,91 %). Tengevolge van de moeilijkheid van de lijsten-identificatie behalen in de voorgestelde cijfers alle partijen winst.

Mocht het cijfer van de categorie overige partijen nader ontleed kunnen worden, dan zou waarschijnlijk blijken dat de CVP, die vooral achter deze lijsten in Limburg opereert, hetzelfde verlies zou geleden hebben als in de overige Vlaamse provincies.

In Wallonië geeft de partijverschuiving een ander beeld te zien dan in Vlaanderen. Voor Henegouwen noteren we een uitgesproken verschuiving vanuit het midden, zowel van de kant van de PSC (— 9,79 %) als van de PSB (— 7,33 %), naar rechts: PLP (6,42 %), franstalige lijsten (3,46 %) en naar links: communisten (5,40 %). Terwijl er voor Namen een duidelijk grotere verschuiving naar links (communisten, 8,26 %) plaats heeft vanuit midden-rechts (PSC, — 10,33 %), liggen de zaken voor Luik juist omgekeerd. Hier zien we dat de PSC iets wint (1,73 %) en dat de verschuiving vanuit midden-links, (PSB — 4,93 %) en overige partijen (— 15,28 %), vooral naar rechts gericht is (PLP, 10,75 %), franstalige lijsten (4,29 %). Evenals voor Limburg kan ook voor Luik het totaalbeeld van de partijenpercentages enigszins verwrongen zijn door de positie van de overige partijen (— 15,28 %). Dit geldt eveneens voor de provincie Luxemburg waar door het hoge percentage van de overige

partijen (— 11,25 %) alle partijen, maar vooral de PLP (5,57 %) aan de winnende hand zijn.

3.2. Discrepantie tussen provinciale en landelijke resultaten.

Bij de analyse van de afwijkingen van de provinciale en landelijke resultaten kan onderscheid gemaakt worden wat betreft richting en kwantiteit van de afwijking.

In verband met de richting van afwijking volgen de percentages van de CVP/PSC in zes van de negen provincies eenzelfde lijn als haar landsgemiddelde (— 4,95 %) nl. : een dalende lijn die gaat van — 5,20 % tot — 10,33 % (resp. West-Vlaanderen en Namen). In drie provincies hebben zij een tegenovergestelde richting nl. : een winstlijn die van + 1,73 % (Luik) tot + 9,74 (Limburg) abnormaal uitschiet.

De kwantiteit van de afwijking is in Vlaanderen met Antwerpen (0,45 %), Brabant (1,16 %), West-Vlaanderen (0,25 %) en Oost-Vlaanderen (2,79 %), relatief klein, uitgezonderd Limburg (14,69 %). In Wallonië zijn de afwijkingen opvallend groter : 4,84 % (Henegouwen) tot 8,13 % (Luxemburg).

Voor de percentages van de BSP/PSB stellen we een dubbele richting van evolutie vast bij vergelijking met het landsgemiddelde dat een stabiele positie aangeeft (+ 0,07 %). Dit landsgemiddelde wordt het dichtst benaderd door Namen met + 0,86 %.

Een dalend percentage vinden we in vier van de negen provincies nl. Antwerpen (— 1,02 %), Brabant (— 2,38 %), Henegouwen (— 7,33 %) en Luik (— 4,93 %). Anderzijds heeft de BSP vooral in Vlaanderen een opgaande lijn met West-Vlaanderen (+ 7,20 %), Oost-Vlaanderen (+ 5,80 %) en Limburg (+ 4,58 %).

Zowel in Vlaanderen als Wallonië geven de percentages voor de BSP in het merendeel van de provincies grote afwijkingen van het landsgemiddelde te zien. Uitzonderingen zijn min of meer Antwerpen (1,09 %), Brabant (2,45 %), Namen (0,79 %) en Luxemburg (2,43 %). Voor de overige provincies in Vlaanderen lopen de percentages op van 4,51 % (Limburg) tot 7,13 % (West-Vlaanderen) ; voor die in Wallonië : Luik (5,00 %), Henegouwen (7,40 %).

Voor de PVV/PLP constateren we in alle provincies een opgaande lijn. Er zijn evenwel voor Vlaanderen en Wallonië verschillen op te merken. De afwijkingen van het landsgemiddelde (+ 3,68 %) zijn namelijk in Vlaanderen over het algemeen niet zo groot als in Wallonië, d.w.z. de liberalen behalen in Wallonië gemiddeld meer winst dan in Vlaanderen. De uitersten van de afwijkingen in Vlaanderen zijn West-Vlaanderen

(0,04 %) en Brabant (2,86 %) ; in Wallonië zijn het Namen (0,04 %) en Luik (7,07 %).

Evenals voor de PVV/PLP is de evolutie van de stemmenpercentages voor de Volksunie positief in alle Vlaamse provincies. Deze evolutie neemt echter niet overal dezelfde vormen aan. Blijven Antwerpen (+ 2,66 %), Brabant (+ 2,39 %) en Limburg (+ 0,85 %) resp. met 0,77 %, 1,04 % en 2,58 % beneden het landsgemiddelde (+ 3,43 %), West-Vlaanderen (9,86 %) en Oost-Vlaanderen (9,30 %) stijgen daar resp. met 6,43 % en 5,87 % boven uit.

Waar de franstalige lijsten zich bij de wetgevende verkiezingen 1965 aanbieden, behalen zij een duidelijk positieve uitslag: Brabant (+ 5,24 %), Luik (+ 4,29 %) en Henegouwen (+ 3,46 %).

Voor de communisten geldt hetzelfde. Met uitzondering van Limburg en Luxemburg waar de communistische partij geen lijsten in competitie stelt, geeft de evolutie van de percentages voor de communisten overal een positief beeld. De cijfers in de Vlaamse provincies geven daarbij een afwijkende winst te zien die onder het landsgemiddelde van de CPB (+ 2,28 %) ligt, gaande van 0,43 % (Brabant) tot 1,55 % (Antwerpen).

De percentages in de Waalse provincies liggen resp. met 1,16 % (Luik), 3,12 % (Henegouwen) en 5,98 % (Namen) boven het landsgemiddelde.

Voor de categorie overige politieke groeperingen, waarbij de lokale lijsten zijn ondergebracht, is er, behalve voor Antwerpen (+ 1,41 %) en Henegouwen (+ 1,84 %), een algemeen dalende tendens waar te nemen. Dit is vooral het gevolg van de beduidend mindere opkomst van lokale lijsten bij de parlementaire verkiezingen van 1965. Bij vergelijking van twee opeenvolgende wetgevende verkiezingen zien we dat het verschil van percentages in deze categorie aanzienlijk kleiner is. Bijvoorbeeld bij de parlementaire verkiezingen 1965 en 1968 zijn de uiterste verschillen: + 0,14 % (Oost-Vlaanderen) en — 3,82 % (Brabant). Bij onze vergelijking van de gemeenteraadsverkiezingen 1964 en parlementaire verkiezingen 1965 gaat de afstand van de verschillen van + 1,84 % (Henegouwen) tot — 20,91 % (Limburg).

4.2. De elektorale machtsposities van de politieke groeperingen op provinciaal niveau.

Bij de analyse van de percentages van de op de politieke groeperingen uitgebrachte stemmen in de gemeenteraadsverkiezingen 1964 en de wetgevende verkiezingen 1965, per provincie, constateren we dat de grote bastions van de CVP/PSC niet meer de twee Vlaanderen zijn zoals in 1964, maar Limburg (58,08 %) en West-Vlaanderen (48,03 %) waarna

Luxemburg (46,34 %) en dan pas Oost-Vlaanderen (42,16 %) volgen. Het zwakst is de CVP/PSC in Luik (23,39 %) en Henegouwen (19,73 %).

Ondanks het verlies dat de CVP/PSC van 1964 tot 1965 leed, handhaaft zij zich toch als sterkste partij in zes van de negen provincies : Limburg (58,08 %), West-Vlaanderen (48,03 %), Luxemburg (46,34 %), Oost-Vlaanderen (42,16 %), Antwerpen (40,31 %) en Namen (33,96 %). In Brabant is zij haar eerste positie van 1964 verloren en zelfs afgezakt naar de derde plaats (25,91 %), terwijl zij in Henegouwen (19,73 %) en Luik (23,39 %) van de tweede naar de derde plaats is verhuisd.

De BSP/PSB handhaaft zich in 1965, ondanks groot verlies, als sterkste partij in Henegouwen (39,09 %) en Luik (35,19 %), waar zij ook haar hoogste percentages haalt. Na Namen (30,63 %) volgt Antwerpen (28,14 %) pas als eerste Vlaamse provincie. De zwakste aanhang vindt deze partij in Luxemburg (23,38 %) en Limburg (15,26 %). In vijf van de negen provincies bezet de BSP/PSB de tweede plaats, één keer achter de PVV/PLP in Brabant (26,37 %) en vier keer achter de CVP/PSC : Namen (30,63 %) Antwerpen (28,14 %), West-Vlaanderen (24,62 %) en Oost-Vlaanderen (24,04 %).

De PVV/PLP heeft haar sterkste steunpunten in Brabant met 30,08 %, waarmee zij hier als grootste partij te voorschijn komt, en in Luxemburg (29,85 %). Viermaal neemt zij de tweede plaats voor haar rekening : tweemaal achter de BSP/PSB : Henegouwen (23,41 %) en Luik (25,85 %), en tweemaal achter de CVP/PSC : Limburg (16,79 %) en Luxemburg (29,85 %).

De zwakste provincies voor de PVV zijn Antwerpen (13,66 %) en West-Vlaanderen (12,68 %).

De communisten vinden hun grootste aanhang nog altijd in de waalse provincies : Henegouwen (12,47 %), Luik (10,80 %) en verrassend gestegen, Namen (9,12 %). In Oost- en West-Vlaanderen krijgen zij het minst voet aan de grond met resp. 1,83 % en 1,05 %.

De Volksunie is het sterkst in de provincie Antwerpen (13,08 %), vlak daarna gevolgd door Oost-Vlaanderen (12,90 %) dat met West-Vlaanderen (10,34 %) de grootste winst opleverde.

De aanhang van de franstalige lijsten vinden we in drie provincies, nl. in Brabant (6,72 %) en in mindere mate in Luik (4,29 %) en Henegouwen (3,46 %).

1.3. De kantonale politieke ontwikkeling over de periode 1964-1965.

Na de analyse van de nationale en provinciale politieke ontwikkeling over de periode 1964-1965, kan men zich de vraag stellen : hoe differentieert zich dit beeld per kanton ?

Zoals reeds in de inleiding geschetst werd, zijn voor de kantonale vergelijking van de op de politieke groeperingen uitgebrachte percentages van de G.R.-verkiezingen 1964 en de Wetgevende verkiezingen 1965 niet alle kieskantons in studie genomen. Met de reeds gegeven uitleg werd de keuze beperkt tot 28 kantons. De percentages van de politieke partijen zijn daarbij gerangschikt volgens de graad van verstedelijking die het resp. kieskanton heeft.

Het beeld van winst en verlies dat op nationaal en provinciaal niveau naar voren trad, blijkt zich eveneens op het kantonale vlak te vertonen. Het is echter enigszins verschillend naargelang de aanverwante politieke lijsten gegroepeerd worden of in « zuivere » vorm gelaten worden. Het feit dat een aantal afgescheiden lokale politieke groeperingen bij de categorie overige partijen en niet bij de stampartijen ondergebracht worden, maakt bij de vergelijking voornamelijk voor de twee of drie grote partijen een verschil. Zij zijn het vooral die onder lokale benamingen optraden. Bij niet-groepering van lijsten wordt aldus de categorie van de overige partijen in een aantal kantons topzwaar. Wanneer de stelling wordt gehandhaafd dat over het algemeen het aantal lokale groeperingen groeit naarmate de graad van verstedelijking daalt, zal het winst- en verliesbeeld bij al- of niet-groepering van de lijsten een grotere discrepantie te zien geven naarmate de urbanisatiegraad daalt.

Vergelijken wij bijvoorbeeld voor de CVP/PSC de resultaten van de categorieën grote agglomeraties — verstedelijkte woongemeenten / gemengd platteland volgens het al of niet gegroepeerd zijn van de lijst.

Grote agglomeraties

	<i>Gegroepeerde lijsten 1964-1965</i>	<i>Niet-gegroepeerde lijsten 1964-1965</i>
Antwerpen	— 4,17	— 3,49
Borgerhout	+ 6,17	— 2,16
Berchem	— 9,25	+ 7,44
Brussel	— 1,21	— 1,75
St Gilles	— 2,82	— 3,15
St Jans Molenbeek	— 4,85	— 5,30
Luik	— 8,08	— 0,32
Herstal	— 0,83	— 0,83
Grivegnée	+ 5,25	+ 5,25

Verstedelijkte woongem./platteland

Moorsele	— 4,48	+ 62,97
Ardooië	— 27,75	+ 15,10
Meulebeke	— 8,00	+ 32,19
Waarschoot	— 10,63	+ 30,30
Wervik	— 5,81	— 5,81
Vloesberg	— 9,72	— 9,72
Ruiselede	— 31,57	+ 67,63

Om geen verwarring te scheppen met de percentages van al of niet gegroepeerde lijsten, zal de analyse alleen betrekking hebben op die van de gegroepeerde lijsten, waarbij de lokale groeperingen het volle recht behouden om tegen de samenvoeging te protesteren als niet strokend met de concrete situatie.

Op de staat betreffende de toeneming en teruggang van de percentages van de politieke partijen volgens kieskantons, 1964-1965, gegroepeerde lijsten, zien we dat de CVP/PSC in 25 van de 28 kieskantons verlies lijdt. De winst die de partij behaalt in drie kantons kan verklaard worden uit het feit dat Borgerhout (+ 6,17 %) en Grivegnée (+ 5,25 %) in 1964 een coalitie kenden (resp. CVP-VU, 16,64 %, PLP-PSC, 15,22 %), welke cijfers in een aparte categorie ondergebracht werden. Bij vergelijking 1964-1965 zijn in deze kieskantons de percentages van de CVP/PSC relatief lager zodat het uiteindelijk resultaat voor deze partij positief is. In het kieskanton Torhout kwam een relatief groot aantal lokale groeperingen voor die niet geïdentificeerd konden worden en aldus onder de categorie overige groeperingen terecht kwamen.

De percentages van de verliezen liggen nogal uiteen. In het vervolg zullen we pogen deze nader te structureren. Hier worden enkel de hoogste en de laagste grens aangegeven. De kantons met het laagste en hoogste percentage verlies voor de CVP/PSC zijn Herstal (— 0,83 %) en Ruiselede (— 31,57 %). Verlies is eveneens geleden door de groep overige partijen in 25 van de 28 kantons. Slechts een kleine winst werd behaald in St. Gilles (+ 0,64 %), Vloesberg (+ 0,37 %) en St. Jans Molenbeek (+ 0,05 %). Het hoogste en laagste percentage verlies werd geleden respectievelijk in Meulebeke (— 19,85 %) (Torhout buiten beschouwing gelaten) en Berchem (— 0,02 %).

De verliezen van de CVP/PSC en de overige groeperingen kwamen vooral ten goede aan de PVV/PLP, VU, franstalige lijsten en communisten. De liberalen verloren slechts in drie van de 28 kantons: Brussel (— 5,23 %), Ronse (— 4,86 %) en Wervik (— 6,14 %). Hun top-kanton was Grivegnée (+ 23,84 %). De Volksunie deed het niet slechter: in de 21 kantons waar zij opkwamen, was er in 1965 slechts in twee een verliespost: Brussel (— 1,74 %) en Moorsele (— 0,64 %). De partij

maakte het meest vorderingen in Ruiselede (+ 16,65 %). Over de periode 1964-1965 hebben de franstalige lijsten eveneens winsten geboekt hoewel minder dan de VU en de PVV/PLP. Behalve in Jumet (— 2,93 %) waren zij aan de winnende hand in negen van de tien kantons waar zij zich aanboden, met als hoogste percentage Herstal (+ 8,63 %). Ook de communisten horen bij de winnende partijen. Hun winsten waren niet zo groot (Dison, + 0,07 % tot + 2,42 %, Wervik), buiten Jumet (+ 5,56 %), maar hun balans was positief in 24 van de 28 kantons. Slechts in vier kantons leden zij kleine verliezen: Brussel (— 0,17 %), Luik (— 0,17 %), Herstal (— 1,19 %) en Antwerpen (— 0,47 %). De BSP/PSB bevindt zich in een dubbele positie: enerzijds winst, anderzijds verlies. In de negen kantons waar zij verlies lijdt, belooft de omvang van haar verlies: — 14,57 % (St. Gilles) tot — 0,64 % (Antwerpen) terwijl de winstgrenzen van + 0,33 % (Waarschoot) tot + 11,28 % (Ruiselede) gaan.

Als conclusie van het overzicht van de winst- en verliesposities van de politieke partijen in onze 28 kantons kan gesteld worden dat de richting van de partijenkeuzeverschuiving in de kantons parallel loopt met die op het provinciaal en landelijk vlak, maar dat de omvang van de verschuivingen nogal uiteenloopt.

2.3. De kantonale verkiezingsuitslagen volgens urbanisatiegraad.

Het is relevant voor onze analyse de schommelingen van het kiezerscorps na te gaan volgens de graad van verstedelijking. Staat 3 vat voor de verschillende graden van urbanisatie die in de inleiding zijn onderscheiden, de door de politieke partijen behaalde uitslagen samen. Bij deze indeling dient opgemerkt dat de grote agglomeraties (C3) het overgrote deel (67,7 %) in het geheel van het kantonale kiezerscorps voor zich opeisen. Het aandeel van de andere categorieën is: regionale steden (7,7 %) (C2), gewone steden (5,2 %) (C1), gemengde stedelijke gemeenten (10,2 %) (B3), kleine industrie centra (2,9 %) (B2), verstedelijkte gemeenten (5 %) (B1), en gemengd platteland (12 %) (A3-2).

Als we de uitslagen van 1965 voor de CVP/PSC overlopen, stellen we vast dat haar electorale positie sterker is naargelang de graad van verstedelijking afneemt; d.w.z. volgens onze cijfers zou de CVP/PSC relatief minder sterk in de grote steden vertegenwoordigd zijn dan in de plattelandsteden en op het platteland: C3: 22,59 %, C2: 34,34 %, C1: 34,54 %, B3: 41,87 %, B2: 48,15 %, B1: 59,04 %, A3-2: 51,86 %. Anderzijds constateren we dat haar verliezen die zich over de hele lijn voordoen, niet zozeer in de grote agglomeraties voorkomen (— 2,48 %),

maar vooral in de minder stedelijke gebieden (— 10,26 %) (B1) en op het platteland (— 22,27 %) (A3-2), dus juist waar zij het sterkst is. Ook in de kleine industrie centra zijn haar verliezen beperkt (— 1,68 %). Bedraagt het gemiddelde verlies van de CVP/PSC in de kantons — 4,30 % dan blijven dus enkel de kleine industrie centra en de grote agglomeraties er onder. Buiten deze twee stijgt het verlies snel de hoogte in : — 6,80 % (gemengde sted. gem.) tot — 22,27 % (platteland) (11).

De grote sterkte van de BSP/PSB lijkt in de grote agglomeraties (33,21 %) en in de kleine industrie centra te liggen (32,83 %); de zwakste kantons bevinden zich duidelijk op het platteland (16,69 %) en de verstedelijkte gemeenten (21,18 %). De verlies-winstlijn voor de socialisten geeft een duidelijk spoor te zien : waar de BSP/PSB het sterkst is, de grote agglomeratie, verliest zij (—3,27 %); vervolgens maakt zij grotere winst naarmate de graad van verstedelijking daalt. Waar de partij het zwakst is, behaalt zij de grootste winst : B1 (+ 5,25 %) en A3-2 (+ 10,31 %). Doordat de grote agglomeraties een groot aandeel vertegenwoordigen, loopt het gemiddelde van de BSP/PSB in het totaal van de kantons op een negatief percentage uit (— 1,21 %).

De liberalen hebben hun sterkste posities vooral in de hogere verstedelijkingsklassen : grote agglomeraties (24,34 %), terwijl zij, zoals de socialisten, aanzienlijk minder aanwezig zijn in de lagere graden. Een uitzondering is wellicht de uitschieter in 1965 in Vloesberg (+ 21,80 %) wat het gemiddelde van het platteland sterk deed stijgen (+ 10,93 %). Hiermee behaalde de PVV/PLP haar hoogste percentage winst. De omvang van de winsten in de andere klassen liep van + 3,41 % (B3) tot + 6,09 % (C2). Alleen in de categorie regionale steden leden de liberalen een klein verlies (— 0,24 %).

Lag aanvankelijk in 1964 de sterkte van de Volksunie vnl. in de gewone steden (7,63 %) en grote agglomeraties (6,83 %), bij de parlementaire verkiezingen 1965 zijn er enkele verschuivingen opgetreden waarbij de VU haar positie ook op het platteland versterkte (B3 : 9,94 %, A3-2 : 9,74 %). Uitzonderd voor de categorie gemengde stedelijke gemeenten (+ 3,63 %), geldt voor de VU hetzelfde als voor de BSP/PSB : naarmate de graad van verstedelijking daalt, groeit haar winst, gaande van grote agglomeraties (+ 1,95 %) tot gemengd platteland (+ 9,74 %).

Evenals de socialisten hebben de communisten hun sterkste bastions in

---

(11) Zie Staat 4.

de hogere graden van de verstedelijking : C3 (6,70 %), C2 (4,79 %) ; in de andere klassen schommelt het percentage tussen 2,89 % (B3) en 0,63 % (B2). De door de CPB behaalde winsten liggen echter zeer verspreid over alle categorieën en zijn eerder van beperkte omvang : + 0,44 % (C3) tot + 2,76 % (C2). Zoals voor de BSP/PSB ligt voor de CPB ook de zwakste verschuiving in de grote agglomeraties (+ 0,44 %). Behalve voor de regionale steden (+ 2,76 %) en gewone steden (+ 1,76 %), schommelen de overige verschuivingen voor het merendeel rond één procent.

De franstalige lijsten hebben zich vooral in de grote agglomeraties (3,95 %) en de regionale steden (4,81 %) genesteld. De meeste winst werd hun door de grote agglomeraties opgeleverd (+ 2,84 %), terwijl de regionale steden een lichte vermindering brachten (— 0,83 %).

Tenopzichte van de gemeenteraadsverkiezingen 1964 is de categorie overige groeperingen bij de parlementaire verkiezingen 1965 in alle urbanisatiegraden volledig ineengeschrompeld, zodat de percentages over de hele lijn een negatief teken krijgen behalve, wonderlijk genoeg, voor het gemengd platteland (+ 0,15 %). In 1964 was deze categorie vooral sterk aanwezig in de klasse B3 (8,06 %), B2 (13,80 %) en B1 (8,45 %). De grote agglomeraties golden als zwakste categorie (1,51 %). Het ligt dan ook voor de hand dat in de klassen B en C3 het meeste resp. het minste verlies werd geleden (B3 : — 7,68 %, B2 : — 13,80 %, B1 : — 8,39 %, C3 : — 1,08 %). In de categorieën grote agglomeraties en gemengd platteland is er een kleine afwijking in de percentages van resp. CVP-VU, PLP-PSB en PLP-PSB wegens het optreden van een coalitie in de kantons Borgerhout (CVP-VU), Grivegnée (PLP-PSC) en Vloesberg (PLP-PSB).

Bij vergelijking van de kantonale en nationale verkiezingsuitslagen blijkt dat de CVP/PSC en de categorie overige groeperingen ondervertegenwoordigd zijn, terwijl de BSP/PSB, Volksunie en, enigszins, de franstalige lijsten oververtegenwoordigd zijn. Uitzondering gemaakt voor de BSP/PSB (— 1,21 %) stellen we vast dat de algemeen gemiddelde kantonale verschuivingen dezelfde tendens vertonen als de nationale verschuivingen. Zoals reeds aangestipt valt wel op te merken dat de omvang van de afwijkingen uiteenloopt. De algemeen gemiddelde kantonale afwijkingen zijn : CVP/PSC — 4,30 %, BSP/PSB — 1,21 %, PVV/PLP + 4,73 %, VU + 3,32 %, communisten + 0,77, franstalige lijsten + 1,99 %, overige — 3,03 % ; de vergelijkbare nationale cijfers zijn : CVP/PSC — 4,95 %, BSP/PSB + 0,07 %, PVV/PLP + 3,68 %, VU + 3,43 %, communisten + 2,28 %, franstalige lijsten + 1,99 %, overige — 6,50 %.

3.3. De verkiezingsuitslagen 1964-1965 volgens urbanisatiegraad en per taalstreek.

Nuttig voor onze analyse is ook de verschuivingen van het kiezerscorps afzonderlijk voor de Vlaamse, Waalse en Brusselse kantons na te gaan. De verschuivingen in deze kantons worden op hun beurt weer gespecificeerd volgens de graad van verstedelijking (12).

Uit de cijfers van de betreffende staat blijkt dat de CVP/PSC in de onderscheiden taalstreken in alle urbanisatiegraden verlies lijdt. Het totaal-gemiddelde verlies van de CVP is echter in de Vlaamse kantons (— 4,78 %) hoger dan in de Waalse (— 4,07 %) en Brusselse kantons (— 2,87 %). In de Vlaamse kantons is het verlies het laagst in de categorie grote agglomeraties (— 1,82 %) waar de CVP relatief het zwakst is. Daarentegen is het verlies zeer hoog in de laagste urbanisatiegraden : B1 (— 10,26 %) en A3-2 (— 31,57 %) waar de partij haar sterkste aanhang heeft. In de Waalse kantons waar de CVP/PSC niet zo sterk aanwezig is als in Vlaanderen, lijdt de partij ook het minste verlies in de hogere verstedelijkingsklassen : C3 : — 3,51 % ; C2 : — 2,92 %, met wederom de grootste verliezen in haar relatief sterkste gebieden. De verliezen in deze gebieden (B3 en A3-2) zijn echter lager dan die in de Vlaamse kantons.

Het totaal-gemiddelde cijfer voor de BSP/PSB in de Vlaamse kantons geeft een positief resultaat (+ 1,09 %), terwijl deze partij in de Brusselse kantons (— 4,44 %) en vooral in de Waalse kantons (— 5,56 %) een groot verlies lijdt. De socialisten lopen in de Vlaamse kantons alleen in de categorie grote agglomeraties (C3) een gering verlies op (— 1,01 %), terwijl in de overige klassen hun winst toeneemt naarmate de urbanisatiegraad daalt. Dit zijn juist de gebieden waar zij relatief het minst sterk zijn.

In de Brusselse en Waalse kantons lijden de socialisten een niet gering verlies in de grote agglomeraties (resp. — 4,44 % en — 7,00 %) en in de regionale steden (C2 — 4,22 %) terwijl zij in de andere klassen winst behalen, vooral op het platteland waar zij de minste aanhang hebben.

De liberalen boeken zowel in de Vlaamse, Brusselse als Waalse kantons winst. De percentages van de taalgebieden lopen echter zeer uiteen. In de Waalse kantons haalt de PLP een gemiddelde winst van + 12,70 % welke eerst van verre door de Vlaamse (+ 3,88 %) en Brusselse kantons (+ 0,37 %) gevolgd wordt. Uitgezonderd de categorie gewone steden

---

(12) Zie de Staten 5 en 6.

waar de liberalen hun enigste verlies lijden (— 0,24 %) liggen de winstpercentages in de Vlaamse kantons voor alle urbanisatiegraden zeer dicht bijeen ; als hoogste winstpercentage geldt + 5,07 % (C2) en als laagste + 3,33 % (A3-2). Onder het gemiddelde van + 3,88 % bevinden zich de lagere verstedelijkingsgraden (A3-2, B3, B2) plus de categorie gewone steden (C1) waar de PVV in Vlaanderen overigens haar sterkste positie heeft, terwijl de grotere winsten in de hogere urbanisatiegraden vallen. In de Brusselse kantons waar zij voornamelijk hun bastions hebben, boekten de liberalen weinig winst (+ 0,37 %). De situatie bleef hier stabiel.

Hetzelfde kan niet gezegd van de liberale positie in de Waalse kantons. Hier liepen de winsten op van + 9,06 % (C2) tot + 21,80 % (A3-2).

Voor de Volksunie die zich uiteraard alleen in Vlaanderen en de Brusselse kantons aanbood, gaven de parlementaire verkiezingen 1965 in alle urbanisatiegraden een vooruitgang te zien. Bleef haar winst in de Brusselse kantons (+ 0,44 %) eerder beperkt, in de Vlaamse kantons was zij de partij die gemiddeld de grootste winst boekte (+ 5,21 %). Slechts de grote agglomeraties (C3) (+ 3,67 %) en de gemengde sted. gemeenten (B3) (+ 4,12 %) bleven onder dit gemiddelde. De grootste winst werd op het platteland verworven (+ 16,65 %).

De franstalige lijsten kunnen we vooral lokaliseren in de Brusselse kantons (8,90 %) en in de regionale steden van de Waalse kantons (C2, 18,77 %). Hun winsten bij de verkiezingen van 1965 lagen in de grote agglomeraties (Brusselse kantons : + 5,69 % ; Waalse kantons : + 5,64 %) ; in hun sterkste gebied (C2) verloren zij — 2,93 %.

Voor de communistische partij stelt men eenzelfde vooruitgang vast voor de Vlaamse (+ 0,69 %), Brusselse (+ 0,98 %) en Waalse kantons (+ 0,77 %). In de categorie grote agglomeraties waar deze partij haar grootste aanhang in Vlaanderen heeft (4,23 %), boekte zij het minste winst (+ 0,26 %). Overigens lagen de winstpercentages in het vlaamse taalgebied niet zo ver uiteen : + 0,26 % tot + 1,83 (regionale steden) In de Brusselse en Waalse kantons zijn de communisten zeer sterk geconcentreerd in de grote agglomeraties en regionale steden, maar het is vooral in deze laatste categorie dat zij een opvallende winst behaalden (+ 5,56 %).

Voor de categorie overige groeperingen geven de cijfers in alle kantons van alle klassen verlies aan, behalve voor het platteland in Vlaanderen (+ 0,37 %). Zijn de verliezen voor de Vlaamse en Waalse kantons eerder aan de hoge kant (resp. — 3,53 % en — 4,52 %), het verlies in de Brusselse kantons is zeer miniem (— 0,17 %). De laagste verliezen zijn in de grote agglomeraties te noteren (Vlaamse kantons : — 0,52 %, Brusselse kantons : — 0,17 %, Waalse kantons : — 3,73 %), terwijl de lagere urbanisatiegraden eerder een hoog percentage laten zien.

Als we het totaal van de percentages van de Vlaamse, Brusselse en Waalse kantons overlopen, blijkt dat er niet alleen wat betreft richting van de partijkeuzeverschuiving, maar ook wat betreft omvang van percentages aanzienlijke verschillen tussen de onderscheiden taalgebieden bestaan. De CVP/PSC lijdt in de drie taalgebieden verlies, echter opvallend meer in Vlaanderen en Wallonië dan in de Brusselse kantons. Voor de BSP/PSB is er enerzijds een grote achteruitgang in de Brusselse en Waalse kantons en anderzijds een winst in de Vlaamse kantons. De liberalen boeken in de onderscheiden gebieden winst, maar met grote verschillen : de Waalse kantons voorop, de Brusselse kantons aan de staart. De vooruitgang van de communisten is min of meer gelijk. De categorie overige partijen tenslotte gaat evenals de CVP/PSC in alle taalstreken achteruit. Het verlies in de Brusselse kantons is evenwel opvallend minder.

4.3. De kiesgetrouwheid over de periode 1964-1965 volgens urbanisatiegraad en taalgebied.

Men hoort en leest wel eens de bewering : het belgisch kiezerscorps is van oudsher standvastig ; de schommelingen in de verkiezingsuitslagen van één verkiezing tot een andere zijn praktisch altijd zeer gering. Wellicht kan dit gelden voor de periode na 1946 tot 1961 wat betreft de wetgevende verkiezingen, tijdens welke periode de kiesverschuivingsvoet inderdaad tamelijk stabiel blijft : 9,17, 9,96, 7,71, 5,51, 5,41 (13). Alleen voor de periode 1961-1965 schiet het cijfer plots de hoogte in : 18,40. De vraag kan gesteld worden of deze bewering ook voor de gemeenteraadsverkiezingen-wetgevende verkiezingen, met name 1964-1965, kan gehandhaafd worden.

Om de kiesgetrouwheid voor de gemeenteraadsverkiezingen 1964 en wetgevende verkiezingen 1965 te berekenen, hebben we gebruik gemaakt van de methode van R.D. Masters, aangevuld met een wijziging van W. Fraeys (14). Deze methode bestaat erin de som der absolute waarden van de verschillen in de kiespercentages welke door de onderscheiden partijen tijdens twee verkiezingen behaald, te maken en deze som door twee te delen (W. Fraeys) waardoor aldus de uitwendige verschuivingsgraad van het kiezerscorps wordt bepaald. Bijvoorbeeld : lijst 1 : + 1,30, lijst 2 :

(13) Zie : DEWACHTER W., *De wetgevende verkiezingen als proces van machtsverwerving in het Belgisch politiek bestel*, Leuven, 1967, blz. 268.

(14) MASTERS R.D., in *La Revue Française de Science Politique*, septembre 1960, blz. 258. Vgl. FRAEYS W., in *Socialistische standpunten 1961*, blz. 106-107.

— 4,00, lijst 3 : + 1,80, lijst 4 : + 0,90 ; de uitwendige verschuivingsvoet zou dan $1,30 + 4,00 + 1,80 + 0,90 = \frac{\quad}{2} = 4,00$ zijn.

Voor de Vlaamse, Brusselse en Waalse kantons hebben wij hier de uitwendige verschuivingsvoet volgens urbanisatiegraad berekend (15). Uit onze cijfers blijkt dat de verschuivingsvoet voor het totaal van alle kantons samen, alhoewel hoger dan die van de parlementaire verkiezingen, niet opvallend erboven uitreikt (10,81). Er is evenwel een aanzienlijk verschil tussen de cijfers van de verschillende taalgebieden. In de Waalse kantons constateren we de grootste verschuivingen (17,94) terwijl de vlaamse kantons rond het gemiddelde hangen (10,87) en de Brusselse kantons een verschuivingsvoet hebben die het meest de parlementaire verschuivingsvoeten benadert (7,48). Gespecificeerd volgens de urbanisatiegraden toont het beeld van het totaal aantal kantons dat, naarmate de urbanisatiegraad daalt de uitwendige kiesverschuivingsvoet stijgt. Er is één uitzondering : klasse C2 (regionale steden), welke ook een uitzonderingspositie in de Vlaamse en Waalse kantons inneemt. De kleinste verschuiving heeft plaats in de categorie grote agglomeraties (10,00) terwijl het platteland met 32,26 de kroon spant.

Ongeveer hetzelfde beeld als dat van het totaal aantal kantons, tonen de Vlaamse kantons : een stijgende verschuivingsvoet naarmate de verstedelijking vermindert, met als laagste voet 8,11 (grote agglomeratie) en als hoogste voet 31,57 (platteland). Uit de cijfers die we voor de Waalse kantons hebben valt min of meer een hogere verschuivingsvoet voor de lagere urbanisatiegraad waar te nemen, maar voor de categorie grote agglomeraties is er een zeer grote afwijking bij de Vlaamse en Brusselse kantons (18,13 t.o. resp. 8,11 en 7,48).

Vergeleken met de verschuivingsvoeten van de wetgevende verkiezingen kunnen we concluderen dat het kiezerscorps zich voornamelijk in de grote agglomeratie van de Vlaamse en Brusselse kantons min of meer stabiel heeft getoond.

1.4. Gemeenteraadsverkiezingen met een landelijke uitslag ?

Wanneer men de resultaten van de gemeenteraadsverkiezingen 1964 met die van 1958 vergelijkt en de uitslagen van de parlementsverkiezingen 1965 een ogenblik terzijde laat, kan men in grote lijnen volgende conclusie trekken :

(15) Zie Staat 7.

Een opmerkelijke vooruitgang van de PVV — een grote nederlaag voor de CVP en een aanzienlijke teruggang van de BSP — een gemeenschappelijke nederlaag van de regeringspartijen — onophoudelijke groei van de Volksunie in Vlaanderen — winst voor de communisten — beperkte successen van het Waals Front — zege van de « Terug-naar-Luik »-lijsten in de Voerstreek.

Deze resultaten werden zeer verschillend gezien en geïnterpreteerd volgens de posities die de politieke partijen in de heersende machtsverhoudingen innamen. Men mag beweren dat regeringspartijen of machthebbers over het algemeen de neiging hebben zich aan hun posities vast te klampen en deze tegen aantasting te beschermen, terwijl oppositiepartijen deze positie zoveel mogelijk pogen te ondergraven.

Zo was het reeds vóór de gemeenteraadsverkiezingen duidelijk in welke richting de standpunten van de diverse partijen zouden evolueren.

In onze probleemstelling hebben we gewezen op de lokale en nationale politieke draagwijdte van gemeenteraadsverkiezingen. Welnu, de CVP-BSP die de regering Lefèvre-Spaak vormden, zich wel bewust dat er een uitgesproken onbehagen over hun beleid bestond, poogden de verkiezingscampagne zoveel mogelijk op het lokaal aspect van deze verkiezingen te richten.

De PVV en de Volksunie die de oppositierol vervulden, daarentegen maakten van dat onbehagen gebruik en richtten hun acties tijdens de campagne hoofdzakelijk tegen het regeringsbeleid en de algemene politiek van de regeringspartijen. Wegens de nabijheid van de parlementsverkiezingen 1965 waren de gemeenteraadsverkiezingen voor hen een nuttige gelegenheid om de nationale politiek nu reeds onder schot te nemen. De Volksunie wierp in belangrijke mate de taalproblemen in het debat in Vlaanderen, terwijl de PVV hetzelfde deed in het Brusselse en in sommige belangrijke centra van Wallonië. De communisten speelden eveneens in het zuiden van het land de kaart van de Waalse Volksbeweging.

Na het bekendmaken van de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen braken de commentaren en verklaringen los. Het merendeel van de persverslagen stelden de resultaten in het licht van de nationale politiek. Een greep uit de persberichten laat zien welke betekenis aan deze verkiezingen gehecht werd. L. Meerts schrijft in de *Gazet van Antwerpen*, 13 oktober 1964 : ... « De vooruitgang van de Volksunie, zowel als van de PVV is de veruitwendiging van een geest van oppositie tegen de huidige regering en tegen de twee grote partijen van de coalitie... De verkiezingen zijn inderdaad gedeeltelijk een test geworden voor de opinie van het land ten overstaan van het beleid der huidige regering. Het is op de eerste plaats de taalpolitiek, met daarbij de hangende besprekingen over de grondwetsherziening en de zetelaanpassing, en vervolgens de fiscale en de

sociale politiek der huidige regering die een aantal kiezers... hun stem hebben doen uitbrengen op de VU en op de PVV lijsten » ... « In elk geval zal de regering ernstig moeten overleggen over wat haar te doen staat in de komende maanden zowel bij de verdere uitvoering van haar programma als bij het beter bekend maken aan het grote publiek van wat zij op velerlei gebied verwezenlijkte »...

La Libre Belgique, 13 oktober 1964, onderstreept eveneens dat het regeringsbeleid op de gemeenteverkiezingen woog : « De waarheid is dat de nederlaag van de CVP een naam draagt : zij is ondertekend door Theo Lefèvre ».

De Standaard, 13 oktober 1964, schrijft : « De CVP betaalt de tol van bijna vier jaar (ondankbaar) regeringsbeleid en is de grote verliezer »...

De regering en regeringspartijen poogden de betekenis van de gemeenteraadsverkiezingen 1964 op nationaal niveau te minimalizeren. Alhoewel zij hun achteruitgang erkenden, zagen zij volstrekt geen reden het bestaan van de regering in het geding te brengen. Men kan niet zeggen dat zij de resultaten van de verkiezingen als zuiver « lokaal » naast zich neerlegden. In de grond bleek dat zij de uitslagen wel in een nationaal perspectief zagen, evenwel niet met implicaties voor het voortbestaan van de regering.

Minister Gilson (CVP) verklaarde : « Het is al te eenvoudig tot de conclusie te komen dat de CVP en de BSP achteruitgingen en de communisten en de Volksunie vooruit, want de waarheid is meer genuanceerd. Winst en verlies zijn hoegenaamd niet algemeen, in tegenstelling tot wat de openbare opinie zou kunnen geloven. Bij nader onderzoek worden bijzondere toestanden in tegengestelde zin in vrijwel alle partijen en alle gewesten vastgesteld » ... « Bovendien dient niet alleen voortgegaan op een verschuiving in de een of andere richting maar dient rekening gehouden met de vroegere sterkte der partijen (in 1952 en 1958). » De minister merkte verder op, dat een gedeelte van de kiezers « gemeentelijk » heeft gestemd terwijl het andere gedeelte in deze verkiezing een soort van nationale test had gezien (16).

M. Vanden Boeynants (CVP-voorzitter) heeft vanaf het begin van de verkiezingscampagne geweigerd, en zelfs voordien, de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen op het nationaal vlak over te brengen. « Als we deze weg zouden opgaan, zouden we de zaken slechts ingewikkelder maken » (17). Hij verklaarde : ... « Ik meen te moeten erkennen dat de CVP t.o.v. 1958 achteruit is gegaan. Dat is trouwens voor niemand een verrassing. Ik stel vast dat in een aantal plaatsen niet alleen de status

(16) Zie *Het Volk*, 13 oktober 1964, blz. 1.

(17) Zie *Het Volk*, 13 oktober 1964, blz. 2.

quo werd verkregen maar dat daar ook nog vooruitgang werd geboekt » ... « Voor de twee regeringspartijen heeft het feit dat zij beide aan het bewind waren ongetwijfeld tot deze teruggang geleid. Van nu af, denk ik, moeten andere conclusies uit de verkiezingen getrokken worden, het succes namelijk van de extreme tendenzen... Verder wil ik nog vaststellen dat de macht van de CVP niet in haar kern is aangetast ». « Hoewel de CVP het slachtoffer is van de extremen, zal zij daar minder dan ooit voor wijken » (18).

Eerste Minister Th. Lefèvre (CVP) legde volgende verklaring af : « De twee regeringspartijen betalen, op wisselende wijze, de prijs voor de beslistheid waarmee ze 's lands delicate problemen hebben opgelost. Op het ogenblik dat zij hun taak opnamen, waren ze zich trouwens wel bewust van het onvermijdelijk ondankbare karakter van het werk dat hen te wachten stond. De taak van de regering is niet ten einde. Tijdens de zeven volgende maanden blijven er verschillende gewichtige problemen te regelen. Verder zullen wij ernaar streven beter het waarom van onze actie te doen begrijpen »... (19).

Het Bureau van de BSP poogt zich in een verklaring te troosten met de bewering dat de verliezen essentieel ten koste van de CVP zijn gegaan en dat de BSP uit de gemeenteverkiezingen komt als de meest stabiele macht in het land (20).

Van Eynde (BSP) schrijft in de Volksgazet, 12 oktober 1964 : « De eerste resultaten van de gemeenteraadsverkiezingen bevestigen de Socialistische Macht » ... Verder : « In het Vlaamse land zijn alle socialistische meerderheden behouden en versterkt »... Zoals reeds werd aangegeven, hadden de oppositiepartijen niet nagelaten de nationale politiek als kiesplatform te gebruiken en dienaangaande de burgers hun mening te vragen. De uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen die hen, met name de PVV en de VU, een grote overwinning bracht, was in hun ogen een duidelijke afstraffing van de regering en de regeringspartijen. Het enige passende besluit voor hen was : ontslag van de regering en raadpleging van de kiezers door parlementsverkiezingen.

F. Vander Elst schrijft 17 oktober 1964, in « De Volksunie » : ... « De betekenis van de verkiezingen reikt echter ontegensprekelijk verder dan het gemeentelijk beleid. Zij hebben de betekenis gekregen die wij er bewust hebben willen aan geven : een duidelijke waarschuwing aan het adres van de regering en van de regerende partijen » ... « Normaal zou een regering die een dergelijke afstraffing krijgt er ook het passende besluit

(18) Zie *Het Volk*, 13 oktober 1964, blz. 2.

(19) Zie *Het Volk*, 13 oktober 1964, blz. 1.

(20) Zie *Gazet van Antwerpen*, 13 oktober 1964, blz. 10.

moeten uit trekken : het kiezerscorps moet zonder verwijl de gelegenheid krijgen zich rechtstreeks over het regeringsbeleid uit te spreken door parlementsverkiezingen » (21).

De liberalen verzuimden eveneens niet de uitslagen van deze verkiezingen tegen de regering uit te spelen en bepaalde eisen naar voren te brengen.

O. Vanaudenhove (PVV-voorzitter) verklaarde aan de RTB : « De openbare mening heeft de regering Lefèvre-Spaak willen afkeuren... De regering heeft niet meer het nodige prestige om haar taak behoorlijk voort te zetten. Ik meen dat zij zo spoedig mogelijk het land het woord zou moeten verlenen. Nochtans ben ik van oordeel dat men voor de parlementsontbinding een laatste poging zou moeten doen om tussen de drie partijvoorzitters een nationale overeenkomst over de grondwetsherziening en de Vlaams-Waalse verhoudingen te bereiken ». Hij wees erop dat de PVV bereid is daaraan mee te doen (22).

Op 18 november 1964 richtte de heer Vanaudenhove in de Senaat een interpellatie tot de eerste-minister over « de beslissing om een beleid voort te zetten dat bij de gemeenteraadsverkiezingen van 11 oktober jl. klaar en duidelijk werd afgekeurd » (23). Hij begon zijn betoog met een verwijzing naar een soortgelijke interpellatie na de gemeenteraadsverkiezingen van 1952 tot de homogene CVP-regering door Buisseret, Gillon en Rolin, waarbij eveneens gevraagd werd de nodige conclusies uit de uitspraak van de kiezers te trekken en af te treden.

De heer Vanaudenhove wees hierbij op het feit dat de heer Rolin had aangetoond dat de regering niet meer de meerderheid van de kiezers vertegenwoordigde en dat de gemeenteraadsverkiezingen een gelegenheid zijn om het algemeen beleid van de regering te beoordelen.

Vervolgens maakte de PVV-voorzitter gebruik van een aantal uitslagenpercentages om het grote verlies van de regeringspartijen in vergelijking met 1952 aan te tonen.

Het is verbazingwekkend hoe gemakkelijk het toch al onzekere cijfermateriaal door politici als argumentatie gebruikt wordt. Om het verlies van de CVP in 1952 te berekenen, vergeleek de heer Vanaudenhove de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen 1952 met die van de parlementsverkiezingen 1950, terwijl hij voor de gemeenteraadsverkiezingen 1964 de percentages van de gemeenteraadsverkiezingen 1958 hanteerde.

(21) F. VANDER ELST, « Na een overwinning », in *De Volksunie*, 17 oktober 1964, nr 40, blz. 10.

(22) Zie *Gazet van Antwerpen*, 13 oktober 1964, blz. 13.

(23) Zie : Senaat, Beknopt Verslag, Gewone zitting 1964-1965, 18 november 1964, blz. 25-35.

Door het willekeurig vergelijken van gemeenteraadsverkiezingen met parlementsverkiezingen en gemeenteraadsverkiezingen met gemeenteraadsverkiezingen krijgt men volop de gelegenheid om soepel met winst en verlies voor politieke partijen om te springen. Daarbij verklaarde de interpellant dat de verliezen van de CVP in 1952 tenopzichte van 1950 4,50 % bedroegen. De cijfers die wij hanteerden gaven voor de CVP in 1950 : 47,68 % en in 1952 : 37,66 %, dat betekent een verlies van 10,02 % (24)

Als basismateriaal voor de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen 1964 gebruikte hij de resultaten door de heer Collard vermeld in *Le Peuple*, *Volksgazet* en *Vooruit* (25). Deze kranten noteerden als verlies van de CVP en BSP in 41 gemeenten met meer dan 30.000 inwoners tegenover 1958, resp. ongeveer 12 % en 4,50 % ; als winst voor de PVV en communisten resp. 8,5 % en 1,5 %. Daaruit concludeerde de heer Vanaudenhove : « het totale verlies van de twee regeringspartijen bedraagt dus 16,5 % tegenover 4,5 % voor de CVP in 1952... In de politieke geschiedenis van ons land heeft nooit een regeringspartij of een regeringscoalitie zo zware verliezen geleden, zulke afstraffing gekregen als nu met 16,5 % verlies van de stemmen. Dergelijke ommekeer in de politieke physionomie van ons land verplicht de verantwoordelijken tot een gewetensonderzoek en een strenge studie over de redenen van de stemmenverschuiving... In Vlaanderen moet de achteruitgang van de meerderheidspartijen niet aan de Volksunie geweten worden, want het stemmenverlies zowel van de CVP als van de BSP is even afgetekend in Wallonië » ...« Indien in 1952 de heren Rolin, Gillon en Buisseret... zich gerechtigd achtten het ontslag van de regering te eisen, dan heeft vandaag de oppositie nog veel meer redenen om de raadpleging van het kiezerscorps te eisen. »

Niemand in de Senaat betwistte de verkiezingsoverwinning van de PVV. Hoewel woordvoerders van de regeringspartijen vóór de verkiezingen hadden verklaard dat er geen gemene maat bestond tussen de gemeenteverkiezingen en parlementsverkiezingen, deed echter niemand een poging de uitslagen van de verkiezingen in een gemeentelijk perspectief te stellen. Enkel eerste-minister Lefèvre verklaarde vaagweg : « Ofschoon de besluiten van de heer Vanaudenhove nopens de betekenis van de winst en verlies bij de verkiezingen van 11 oktober jl. niet zonder belang zijn, wil ik hem dienomtrent toch niet volgen... » Toch betrok ook de eerste-minister de uitslagen op het algemene beleid (26).

(24) DE SMET R. en EVALENKO R., *Les élections belges*, Bruxelles, 1956, blz. 18. Gemeenteraadsverkiezingen, 1952. Officieuze uitslagen. Ministerie van Binnenlandse Zaken en het Openbaar Ambt, Brussel, 1958, gestencild.

(25) Senaat, Beknopt Verslag, Gewone zitting 1964-1965, 18 november 1964, blz. 25-26.

(26) Senaat, Beknopt Verslag, Gewone zitting 1964-1965, 18 november 1964, blz. 28.

Ook heeft niemand in de Senaat een poging aangewend het cijfermateriaal van de heer Vanaudenhove te bestrijden. De percentages waarvan de interpellant gebruik maakte, waren slechts gebaseerd op 41 gemeenten met meer dan 30.000 inwoners, die samen 27 % van het totaal aantal inwoners van het Rijk omvatten. Overigens was er bij deze keuze geen sprake van een steekproef.

Berekend volgens de officieuze uitslagen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, was het stemmenpercentage van de CVP en BSP bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1964 resp. 39,39 % en 28,21 % tegenover resp. 42,91 % en 36,83 % bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1958. De CVP lijdt bijgevolg een verlies van 3,52 % en de BSP 8,62 %, wat de beide regeringspartijen op een totaal van 12,14 % komt te staan. Volgens dezelfde gegevens bedroeg de winst van de PVV en de communisten resp. 4,47 % en 0,85 %.

De algemene bedoeling van de interpellatie leek wel te zijn door middel van de accentuering van de verkiezingsoverwinning een aantal eisen ten aanzien van de regeringspolitiek kracht bij te zetten. Alvorens het parlement te ontbinden zou de heer Vanaudenhove willen gedaan krijgen dat men tot een akkoord onder de partijen zou kunnen komen aangaande de grondwetsherziening en de aanpassing van het aantal zetels aan het bevolkingscijfer. De PVV was bereid daartoe haar medewerking te geven. Verder hoopte de interpellant dat het ontwerp van de ministers Spinoy en De Clerck op de reglementering van de prijzen, evenals het wetsontwerp over de universitaire expansie en een wetsontwerp ten gunste van de zgn. « kleine incivieken » niet zou aangenomen worden (27).

In zijn antwoord op de interpellatie verzocht eerste-minister Lefèvre de meerderheidsgroepen zich aaneen te sluiten en de richting te volgen die sinds 1961 ingeslagen werd. Hij verklaarde dat de gehele regering vast besloten was het land te regeren tot de normale datum waarop het mandaat verstreek (28).

Evenwel erkende hij, onder invloed van de verkiezingsuitslagen, dat de regering zich niet zou verzetten tegen het uitstel van sommige ontwerpen, in overleg met de meerderheid, om op het einde van de legislatuur aan de oppositie niet de gelegenheid te geven een demagogische campagne te voeren.

Uit het voorgaande blijkt, dat, ondanks pogingen van de regeringspartijen, de oppositiepartijen bereikten dat de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen voornamelijk in een nationaal perspectief werden be-

(27) Senaat, Beknopt Verslag, Gewone zitting 1964-1965, 18 november 1964, blz. 26.

(28) Senaat, Beknopt Verslag, Gewone zitting 1964-1965, 18 november 1964, blz. 28.

schouwd. Wegens de nabijheid van de in het voorjaar 1965 te houden parlementsverkiezingen was dat geenszins te verwonderen.

De vraag die zich hierbij opdringt, is : hebben de parlementsverkiezingen 1965 inderdaad de bij de gemeenteraadsverkiezingen 1964 aanwezige tendenzen bevestigd ?

Bij vergelijking van de gemeenteraadsverkiezingen 1958-1964 en de parlementsverkiezingen 1961-1965 kwamen we tot de volgende winst- en verliespercentages voor de politieke partijen in het gehele Rijk :

		CVP	BSP	PVV	VU	Comm.
		%	%	%	%	%
Gemeenteraads-						
verkiezingen . .	1958-1964	— 3,52	— 8,62	+ 4,47	+ 2,87	+ 0,85
Parlements-						
verkiezingen . .	1961-1965	— 7,03	— 8,44	+ 9,29	+ 2,97	+ 1,96

Deze resultaten laten zien dat de tendenzen bij de gemeenteraadsverkiezingen 1964 niet alleen bevestigd, maar voor sommige partijen zelfs geaccentueerd worden. Het verlies van de CVP is groter geworden, terwijl de PVV en de communisten hun winst aandikten. De BSP en de VU bleven min of meer stabiel in hun resp. verlies en winst. Geanalyseerd volgens provincie bleken zich de verliezen van de CVP/PSC zowel in Vlaanderen, Brussel als in Wallonië in gelijke mate voor te doen, terwijl de verliezen van de BSP/PSB merkkelijk groter waren in Wallonië dan in Vlaanderen. De winsten van de PVV kwamen in belangrijke mate meer uit Brabant en Wallonië voort dan uit Vlaanderen, waar zij sterk te kampen had met de Volksunie.

Uit de analyse van de parlementsverkiezingen 1965 kan de conclusie getrokken worden dat de tendenzen die hierin tot uiting kwamen, zich reeds vooraf in de gemeenteraadsverkiezingen 1964 toonden. Voor sommige partijen heeft er zich echter in de korte tijdspanne van acht maanden nog een aanmerkelijke stemmenverschuiving in de voor hen heersende tendens voorgedaan, welke vooral naar voren treedt bij een nadere analyse op provinciaal en kantonnaal vlak.

2.4. Algemeen besluit.

In de korte periode tussen de gemeenteraadsverkiezingen 1964 en de parlementsverkiezingen 1965 blijken er niet onaanzienlijke partijverschuivingen te hebben plaatsgehadt. Algemeen genomen heeft er zich een zekere polarisatie voorgedaan door de middelpuntvliedende stemmenverschuiving naar links en vooral naar rechts.

VERSCHUIVINGEN IN DE PARTIJKEUZE

371

STAAT 2

**Winst en Verlies in de landelijke en provinciale resultaten
van de Gemeenteraadsverkiezingen 1964 en de Wetgevende verkiezingen 1965**

Provincie	CVP-PSC	PSB-PSB	PVV-PLP	VU	Franst. lijst	Comm.	Overige
Antwerpen	— 5,39	— 1,02	+ 1,61	+ 2,66		+ 0,73	+ 1,41
Brabant	— 6,11	— 2,38	+ 0,82	+ 2,39	+ 5,24	+ 1,85	— 1,81
W. Vlaanderen	— 5,20	+ 7,20	+ 3,72	+ 9,86		+ 0,76	— 16,64
O. Vlaanderen	— 7,74	+ 5,80	+ 0,93	+ 9,30		+ 1,35	— 9,64
Henegouwen	— 9,79	— 7,33	+ 6,42		+ 3,46	+ 5,40	+ 1,84
Luik	+ 1,73	— 4,93	+ 10,75		+ 4,29	+ 3,44	— 15,28
Limburg	+ 9,74	+ 4,58	+ 5,74	+ 0,85			— 20,91
Luxemburg	+ 3,18	+ 2,50	+ 5,57				— 11,25
Namen	— 10,33	+ 0,86	+ 3,72			+ 8,26	— 2,51
België	— 4,95	+ 0,07	+ 3,68	+ 3,43	+ 1,99	+ 2,28	— 6,50

STAAT 3

Kantonale verkiezingsuitslagen volgens urbanisatiegraad, 1964-1965 (in %)

Graad van urbanisatie	CVP PSC	BSP PSB	PVV PLP	VU	Comm.	Franst. lijsten	Coalitie	Overige
C3 Grote agglomeratie :								
1964	25,07	36,48	19,57	6,83	6,26	1,11	3,17	1,51
1965	22,59	33,21	24,34	8,78	6,70	3,95		0,43
C2 Regionale steden :								
1964	42,66	27,34	10,85	4,60	2,03	5,64		6,88
1965	34,34	28,33	16,94	10,41	4,79	4,81		0,38
C1 Gewone steden :								
1964	42,36	27,94	18,56	7,63				3,51
1965	34,54	30,22	18,32	15,16	1,76			
B3 Gemengd sted. gem. :								
1964	48,67	27,97	10,04	3,07	2,19			8,06
1965	41,87	30,82	16,08	6,70	2,89	1,26		0,38
B2 Kleine industrie centra :								
1964	49,83	29,22	5,71	1,44				13,80
1965	48,15	32,83	9,53	8,86	0,63			
B1 Versted. gem. :								
1964	69,30	15,93	5,34	0,98				8,45
1965	59,04	21,18	8,75	9,94	1,03			0,06
A3-2 Gemengd platteland :								
1964	74,13	6,38	8,51		0,99		9,99	
1965	51,86	16,69	19,44	9,74	1,82	0,30		0,15
Totaal :								
1964	33,31	32,83	16,61	5,78	4,62	1,19	2,27	3,39
1965	29,01	31,62	21,34	9,10	5,39	3,18		0,36

STAAT 4
**Schommelingen in de kantonale verkiezingsuitslagen, 1964-1965,
 volgens urbanisatiegraad (in %)**

Graad van urbanisatie	CVP PSC	BSP PSB	PVV PLP	VU	Comm.	Franst. lijsten	Coalitie	Overige
C3 Grote agglomeratie	— 2,48	— 3,27	+ 4,77	+ 1,95	+ 0,44	+ 2,84	— 3,17	— 1,08
C2 Regionale steden	— 8,32	+ 0,99	+ 6,09	+ 5,81	+ 2,76	— 0,83		— 6,50
C1 Gewone steden	— 7,82	+ 2,28	— 0,24	+ 7,53	+ 1,76			— 3,51
B3 Gemengd sted. gem.	— 6,80	+ 2,85	+ 6,04	+ 3,63	+ 0,70	+ 1,26		— 7,68
B2 Kleine industriecentra	— 1,68	+ 3,61	+ 3,82	+ 7,42	+ 0,63			— 13,80
B1 Versted. gem.	— 10,26	+ 5,25	+ 3,41	+ 8,96	+ 1,03			— 8,39
A3-2 Gemengd platteland	— 22,27	+ 10,31	+ 10,93	+ 9,74	+ 0,83	+ 0,30	— 9,99	+ 0,15
Totaal	— 4,30	— 1,21	+ 4,73	+ 3,32	+ 0,77	+ 1,99	— 2,27	— 3,03

STAAT 5

Percentages van de op de politieke partijen uitgebrachte stemmen in 28 kantons,
bij de verkiezingen van 1964 en 1965, volgens urbanisatiegraad en taalgebied.
Vlaamse kantons

Graad van urbanisatie	CVP PSC	BSP PSB	PVV PLP	VU	Commun.	Coalitie	Overige
C3 1964	29,42	37,47	11,42	12,14	3,97	4,76	0,82
	— 1,82	— 1,01	+ 4,18	+ 3,67	+ 0,26	— 4,76	— 0,52
1965	26,60	36,46	15,60	15,81	4,23		0,30
C2 1964	52,48	23,36	10,76	6,21			7,19
	— 10,36	+ 2,86	+ 5,07	+ 7,79	+ 1,83		— 7,19
1965	42,12	26,22	15,83	14,00	1,83		
C1 1964	42,36	27,94	18,56	7,63			3,51
	— 7,82	+ 2,28	— 0,24	+ 7,53	+ 1,76		— 3,51
1965	34,54	30,22	18,32	15,16	1,76		
B3 1964	50,43	27,02	10,65	3,43	1,65		6,82
	— 5,96	+ 2,98	+ 4,63	+ 4,12	+ 0,79		— 6,56
1965	44,47	30,00	15,28	7,55	2,44		0,26
B2 1964	49,83	29,22	5,71	1,44			13,80
	— 1,68	+ 3,61	+ 3,82	+ 7,42	+ 0,63		— 13,80
1965	48,15	32,83	9,53	8,86	0,63		
B1 1964	69,30	15,93	5,34	0,98			8,45
	— 10,26	+ 5,25	+ 3,41	+ 8,96	+ 1,03		— 8,39
1965	59,04	21,18	8,75	9,94	1,03		0,06
A3-2 1964	99,20	0,80					
	— 31,57	+ 11,28	+ 3,33	+ 16,65	+ 0,31		
1965	67,63	12,08	3,33	16,65	0,31		
Totaal 1964	40,69	31,29	10,95	8,40	2,38	2,56	3,73
	— 4,78	+ 1,09	+ 3,88	+ 5,21	+ 0,69	— 2,56	— 3,53
1965	35,91	32,38	14,83	13,61	3,07		0,20

STAAT 6

Percentages van de op de politieke partijen uitgebrachte stemmen in 28 kantons,
bij de verkiezingen van 1964 en 1965, volgens urbanisatiegraad en taalgebied.
Brusselse en Waalse kantons

Graad van urbanisatie	CVP PSB	BSP PSB	PVV PLP	Franst. lijsten	Comm.	Coalitie	VU	Overige
Brusselse kantons :								
C3 1964	20,65	34,40	32,43	3,21	5,71		2,69	0,91
	— 2,87	— 4,44	+ 0,37	+ 5,69	+ 0,98		+ 0,44	— 0,17
1965	17,78	29,96	32,80	8,90	6,69		3,13	0,74
Waalse kantons :								
C3 1964	20,94	37,05	20,84	0,76	12,52	3,89		4,00
	— 3,51	— 7,00	+ 12,40	+ 5,64	+ 0,09	— 3,89		— 3,73
1965	17,43	30,05	33,24	6,40	12,61			0,27
C2 1964	14,71	38,68	11,10	21,70	7,81			6,00
	— 2,92	— 4,22	+ 9,06	— 2,93	+ 5,56			— 4,55
1965	11,79	34,46	20,16	18,77	13,37			1,45
C1 1964								
1965								
B3 1964	33,68	36,04	4,93		6,77			18,58
	— 10,92	+ 3,66	+ 18,96	+ 5,41	+ 0,07			— 17,18
1965	22,76	39,70	23,89	5,41	6,84			1,40
B2 1964								
1965								
B1 1964								
1965								
A3-2 1964	39,32	14,14	20,35	+ 0,73	2,32	23,87		
	— 9,72	+ 9,05	+ 21,80	0,73	+ 1,64	— 23,87		+ 0,37
1965	29,60	23,19	42,15		3,96			0,37
Totaal 1964	21,54	36,50	18,75	3,09	11,33	3,79		5,00
	— 4,07	— 5,56	+ 12,70	+ 4,47	+ 0,77	— 3,79		— 4,52
1965	17,47	30,94	31,45	7,56	12,10			0,48

Neemt men, met het voorbehoud dat wij voor deze cijfers gemaakt hebben, de nationale resultaten, dan zien we dat de CVP/PSC over 1964-1965 een gevoelige achteruitgang heeft geboekt (— 4,95 %) die ook duidelijk blijkt uit de kantonale cijfers (— 4,30 %). De verliezen die in de vergelijking 1964-1965 aan de zijde van de CVP/PSC en de categorie overige partijen geleden werden, kwamen vooral ten goede aan de PVV/PLP (+ 3,68 %), VU (+ 3,43 %), franstalige lijsten (+ 1,99 %) en de communisten (+ 2,28 %), welk beeld ook in de kantonale cijfers naar voren komt: PVV/PLP (+ 4,73 %), VU (+ 3,32 %), communisten (+ 0,77 %) en franstalige lijsten (+ 1,99 %). Op nationaal vlak lijkt de positie van de BSP/PSB tussen 1964 en 1965 stabiel gebleven te zijn (+ 0,07 %); op kantonnaal vlak lijdt de partij echter verlies (— 1,21 %).

STAAT 7

Kiesverschuivingsvoet 1964-1965 (in % der geldige stemmen)

Graad van verstedelijking	Vlaamse kantons	Waalse kantons	Brusselse kantons	2 + 3 + 4
1	2	3	4	5
C3	8,11	18,13	7,48	10,00
C2	17,55	14,62		15,65
C1	11,57			11,57
B3	12,52	28,10		14,48
B2	15,48			15,48
B1	18,65			18,65
A3-2	31,57	33,59		32,26
Totaal	10,87	17,94	7,48	10,81

Het beeld van de stemmenverschuiving is echter niet overal hetzelfde. Wanneer wij een onderscheid volgens taalgebied maken, merken we op dat er in de brusselse kantons alleen voor de BSP/PSB en de franstalige lijsten een grote verschuiving tussen 1964-1965 heeft plaats gehad. Voor de andere partijen zijn er geen grote schommelingen aan te wijzen.

In de waalse kantons hebben zich de grootste verschuivingen voorgedaan, vooral tenoverstaan van de socialistische en de liberale partij. Slechts voor de communisten liggen de resultaten van 1964 en 1965 dicht bijeen.

De algemene tendens in de vlaamse kantons is ongeveer dezelfde als voor het totaal van de kantons: een grote verschuiving voor de CVP en de VU, voor de een verlies voor de andere winst. Ook de PVV (+ 3,88 %) en de overige groeperingen (— 3,53 %) nemen in 1965 afstand van de gemeenteraadsverkiezingen 1964.

Bezien wij de resultaten volgens urbanisatiegraad en taalgebied dan komt duidelijk uit de kiesverschuivingsvoeten naar voren dat in de periode 1964-1965 in de grote agglomeraties van de vlaamse en brusselse kantons de minste schommelingen aanwezig zijn m.a.w. de grote agglomeraties volgen in hun stembusgedrag tijdens deze gemeenteraadsverkiezingen het meest het nationaal stembuspatroon. Van de grote agglomeraties in de waalse kantons kan volgens onze cijfers niet hetzelfde gezegd worden.

Uit de analyse volgens urbanisatiegraad blijkt ook dat het peil van de schommelingen stijgt naarmate de urbanisatiegraad daalt. Derhalve: hoe lager de urbanisatiegraad, des te breder de kloof tussen de resultaten van 1964 en 1965.

In het begin van ons onderzoek hebben we de vraag gesteld of gemeenteraadsverkiezingen orienterend zijn voor de nationale politieke situatie. Wat is ons algemeen besluit daaromtrent in verband met de gemeenteraadsverkiezingen 1964? Er dient allereerst gewezen op het feit dat er tussen de gemeenteraadsverkiezingen 1964 en de parlementsverkiezingen 1965 slechts een tijdsperiode van acht maanden was. De oppositiepartijen hebben deze gemeenteraadsverkiezingen vooral als een aanloop tot de parlementsverkiezingen gezien en hebben die voor en na de verkiezingen grotendeels in nationaal perspectief gesteld, zo zelfs dat de regeringspartijen er niet onderuit konden.

Vervolgens is bij de vergelijking van de uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen 1958-1964 en de parlementsverkiezingen 1961-1965 gebleken dat op nationaal vlak de richting van de stemmenverschuivingen die bij de gemeenteraadsverkiezingen 1964 tot uiting kwam, zich bij de parlementsverkiezingen 1965 heeft doorgezet en voor sommige partijen zelfs nog werd geaccentueerd, met name voor de CVP en de PVV. De polarisatietendens die zich in 1964 voordeed, heeft zich eveneens in 1965 gehandhaafd. Het parallelisme tussen de verkiezingen van 1964 en 1965 in verband met de richting van de stemmenverschuiving betekent echter geenszins dat de omvang van de verschuivingen identiek is. Dit is voldoende gebleken uit de vergelijking tussen de uitslagen van 1964 en 1965. Ondanks de zeer korte nabijheid van deze twee verkiezingen zijn de verschillen van de uitslagen niet gering. Wel kan gezegd worden dat deze verschillen het kleinst waren in de grote agglomeraties waardoor deze in zekere mate bij de verkiezingen een waardemeter voor het algemeen beleid waren.

Bronnen.

- Gemeenteraadsverkiezingen, 1964. Officieuze uitslagen. Gepubliceerd door het Ministerie van Binnenlandse Zaken en het Openbaar Ambt, Brussel, 1964, gestencild.
- Procesverbaal-kopieën van de gemeenteraadsverkiezingen 1964 van de respectievelijk geselecteerde gemeenten.
- Parlementsverkiezingen, Kamer der Volksvertegenwoordigers, Eerste deel, Officiële uitkomsten der Verkiezingen van 31 mei 1965, Officieuze uitkomsten der Verkiezingen van 31 maart 1968, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Brussel.
- E.C. Klein, Essai d'interprétation du résultat des élections communales du 11 octobre 1964.

